

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ ΤΙΜΙΩΝ ΔΩΡΩΝ

Τι είναι Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία; Γιατί τελείται και ποιος είναι ο συγγραφέας της.

Η Λειτουργία των Προηγιασμένων Τιμίων Δώρων είναι μία αρχαιότατη λειτουργία η οποία τελείται εντός των ναών με μεγάλη κατάνυξη.

Η λειτουργία αυτή τελείται κάθε Τετάρτη και Παρασκευή κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Τεσσαρακοστής καθώς επίσης και της Μεγάλης Εβδομάδος (Μ. Δευτέρα, Μ. Τρίτη και Μ. Τετάρτη).

Στη Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων δεν καθαγιαζονται στην προσκομιδή νέα Τίμια Δώρα αλλά τα ήδη καθαγιασμένα Τίμια Δώρα που έχουν Καθαγιαστεί σε προηγούμενη Θεία Λειτουργία (συνήθως την Κυριακή) γι' αυτό και την ονομάζουμε Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία.

Ως συγγραφείς της Προηγιασμένης φέρονται ο Ιάκωβος ο αδελφόθεος, ο Μ. Βασίλειος, ο Επιφάνιος Κύπρου, ο Ιωάννης Χρυσόστομος, συνηθέστερα δε ο Πάπας Ρώμης Γρηγόριος ο Διάλογος ή ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανός ο Α'. Σύμφωνα όμως με τη νεότερη και σύγχρονη έρευνα κανείς απ' αυτούς δεν συγκεντρώνει πιθανότητες να είναι ο συγγραφέας της. Έτσι φαίνεται ότι είναι κατά βάση μια ενοριακή ακολουθία, που συνδέεται με τον Εσπερινό.

Ο Αναστάσιμος χαρακτήρας της Θ. Λειτουργίας

Είναι απαραίτητο, πάνω απ όλα να διευκρινίσουμε ότι το Μυστήριο της θείας Ευχαριστίας κατά τον Βυζαντινό λειτουργικό τύπο – που εκπροσωπείται από τις λειτουργίες του Ιωάννου του Χρυσοστόμου και του Μεγάλου Βασιλείου, οι οποίες και τελούνται σήμερα στην Ορθόδοξη εκκλησία – έχει πάντοτε αναστάσιμο, δηλαδή πασχάλιο, πανηγυρικό και χαρούμενο, επομένως επινίκιο και εσχατολογικό χαρακτήρα, όποια μέρα της εβδομάδας και αν τελείται.

Κατά τον αείμνηστο π. Αλέξανδρο Σμέμαν (1921-1983), η Θ. Ευχαριστία είναι το μυστήριο της έλευσης του Χριστού, της παρουσίας Του εν μέσω των μαθητών Του και συνεπώς ο εορτασμός της Αναστάσεώς Του, αφού η παρουσία Του κατά τις εμφανίσεις Του μετά την Ανάσταση,

αποτελούν για την Εκκλησία την «απόδειξη» της εκ νεκρών Αναστάσεώς Του.

Η ατμόσφαιρα, που επικρατεί κατά τις εμφανίσεις αυτές είναι χαρμόσυνη, διότι η Ανάσταση κατέδειξε τη νίκη του Θεού επί των εχθρών του, (του διαβόλου και του θανάτου) δηλαδή την ανατολή της Βασιλείας του Χριστού στην Ιστορία. Έτσι η πρώτη Εκκλησία τελούσε την ευχαριστία «εν αγαλλιάσει», δηλαδή σε ατμόσφαιρα χαράς (Πραξ. 2,46). Ας αναφέρουμε μερικά, τα πιο γνωστά:

Η έναρξη: «Ευλογημένη η Βασιλεία του Πατρός και του Υιού και του Αγ. Πνεύματος...». Η επίκληση της Βασιλείας του Θεού προσδιορίζει ευθύς και την πορεία μας: Η σύναξη των πιστών, μόλις αντηχήσει ο πρώτος κίολας ύμνος, ξεφεύγει από τις συνθήκες της πεπτωκυίας φύσεως και περνάει στη Βασιλεία της Αγ. Τριάδος. Γι αυτό, όπως σημειώνει ο Π. Ευδοκίμωφ, στην αρχή της λειτουργίας όταν ανοίγει η ωραία Πύλη, η Βασιλεία του Θεού βρίσκεται ανάμεσα στους ανθρώπους.

Τα Αντίφωνα και η «μικρά είσοδος». Τα αντίφωνα είναι τρία για το ιερό του αριθμού.

α' αντίφωνο: Ψαλμός 91 («Αγαθόν το εξομολογείσθαι...»). β' αντίφωνο: Ψαλμός 92 («Ο Κύριος εβασίλευσεν ευπρέπειαν ενεδύσατο...»). γ' αντίφωνο: Ψαλμός 94 («Δεύτε αγαλλιασώμεθα τω Κυρίω...Δεύτε προσκυνήσωμεν και προσπέσωμεν αυτώ...»).

Οι τρεις αυτοί ψαλμοί έχουν, κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας, αναστάσιμο χαρακτήρα. Στην είσοδο μετά του Ευαγγελίου αμέσως μετά, οι πιστοί θεωρούν τον Σωτήρα να εισέρχεται στη Βασιλεία του και ν' ανοίγει τις πύλες της στους μαθητές του. «Ο γαρ Βασιλεύς των βασιλευόντων και Κύριος των κυριευόντων προσέρχεται».

Επίσης φαίνεται από την πολλαπλή επανάληψη της ψαλμωδίας του Αμήν (έτσι ας είναι, μακάρι), που κατά το βιβλίο της Αποκάλυψης του Ιωάννη δηλώνει τον ίδιο τον Κύριο (Αποκ. 3,14) και του Αλληλούια (αινείτε τον Κύριον), που θεωρείται ο ύμνος της αιωνιότητας. Είναι ιεροί ήχοι εμπνευσμένοι από τον ίδιο το Θεό.

Στο Χερουβικό ύμνο ψάλλουμε: «Οι τα χερουβίμ μυστικώς εικονίζοντες...πάσαν νυν βιοτικήν αποθώμεθα μέριμναν, ως τον Βασιλέα των όλων υποδεξόμενοι», δηλ. εμείς που ήδη βρισκόμαστε στον ουράνιο χώρο και συμβολίζουμε τους αγγέλους, καλούμαστε να διώξουμε τώρα κάθε βιοτική φροντίδα, για να υποδεχθούμε τον Βασιλέα των όλων.

Φαίνεται ακόμη από την προσφορά της αγίας Αναφοράς και την ψαλμωδία του επινίκιου τρισάγιου ύμνου «Άγιος, άγιος, άγιος Κύριος Σαβαώθ πλήρης ο ουρανός και η γη της δόξης σου...», που ψάλλεται κατά τη στιγμή εκείνη. Η ψυχή πλημμυρισμένη από ευγνωμοσύνη προς το Θεό για όλες Του τις ευεργεσίες προς τον άνθρωπο (του Σταυρού, του Τάφου, της Τριημέρου Αναστάσεως, της εις ουρανούς αναβάσεως, της εκ δεξιών καθέδρας, της Δευτέρας και ενδόξου Παρουσίας) του αναπέμπει την αγγελική δοξολογία. Σ' αυτήν την «ευχή των ευχών» (Α. Σμέμαν) φαίνεται καθαρά η συνεχής ανύψωση και αναφορά της Εκκλησίας στον ουρανό, στο χώρο της δόξας και στη χαρά της Βασιλείας του Θεού.

Η Κυριακή προσευχή: «Πάτερ ημών». Η απαγγελία της ακριβώς πριν από την κοινωνία δείχνει ότι το καθημερινό μας ψωμί, ο επιούσιος άρτος είναι ο ευχαριστιακός άρτος, «ο άρτος ο ερχόμενος», ο άρτος της Βασιλείας δοσμένος σήμερα.

Τέλος, από τον ύμνο «Είδομεν το φως το αληθινόν, ελάβομεν Πνεύμα επουράνιον...», που είναι τροπάριο της Πεντηκοστής και ψάλλεται μετά τη θ. κοινωνία. Πρόκειται για το εσχατολογικό finale της λειτουργίας. Η Βασιλεία και το Πνεύμα είναι πραγματικά μέσα μας και μας προσκαλούν μ' όλες τους τις δυνάμεις στο αποστολικό μας έργο να γίνουμε αυτόπτες μάρτυρες των Μυστηρίων που βιώσαμε και των Αποκαλύψεων που δεχτήκαμε. Γι αυτό, όπως σημειώνει ο Σμέμαν η λειτουργία είναι «το μυστήριο της αρχής και του τέλους», δηλαδή της ανακεφαλαιώσεως των πάντων εν Χριστώ (Εφεσ. 1,10), της εν αγίω Πνεύματι ενώσεως ολοκλήρου του σώματος της Εκκλησίας.

Ανάμνηση του μέλλοντος αιώνος

Ιστορικά οι ρίζες της Ευχαριστίας βρίσκονται στο Μυστικό Δείπνο αλλά και στις εμφανίσεις του Αναστημένου Χριστού στους μαθητές και τα γεύματα που είχε μαζί τους. Τόσο το Ευαγγέλιο όσο και οι επιστολές του Απ. Παύλου προβάλλουν την εντολή του Κυρίου κατά το Μυστικό Δείπνο, «τούτο ποιείτε εις την εμήν ανάμνησιν (Λουκ. 22, 19)», δηλαδή να επαναλαμβάνετε αυτήν την πράξη για να με θυμάστε.

Έτσι στη θεία λειτουργία η Εκκλησία ζει με απόλυτη βεβαιότητα την παρουσία Αναστημένου Χριστού, ως νικητή του διαβόλου και του Άδου και αρχηγού της καινούριας κτίσεως, όπου ο θάνατος δεν υπάρχει πια. Και εμείς κοινωνούμε το σταυρωθέν και αναστημένο Σώμα του και

πάλιν ερχομένου Κυρίου. Γι αυτό πανηγυρίζουμε και γευόμαστε τη χαρά αυτής της νίκης.

Η προσευχή που κυριαρχούσε στην αρχαία εκκλησία κατά την Ευχαριστία ήταν «Μαράν αθά» (ο Κύριος έρχεται ή έρχου Κύριε –Α Κορ. 16,22), που σημαίνει ότι ο προσανατολισμός της θ. λειτουργίας ήταν από την αρχή προς το μέλλον, μια «ανάμνηση του μέλλοντος», δηλαδή της αιωνιότητας. Η λειτουργία ανοίγει της πόρτες της Ιστορίας προς τον μέλλοντα αιώνα. Έτσι εξηγείται και ότι η «κλάσις του άρτου» δηλαδή η θ. λειτουργία επραγματοποιείτο «εν αγαλλιάσει», σε ατμόσφαιρα χαράς και όχι εν κατανύξει, σε ατμόσφαιρα λύπης ή πένθους.

Τρανή μάλιστα απόδειξη του αναστάσιμου χαρακτήρα της Ευχαριστίας ήταν το γεγονός ότι γινόταν την Κυριακή, η οποία για μας τους Ορθόδοξους είναι «το Πάσχα το συνεχές και αιώνιο», κατά την ωραία διατύπωση του π. Ευαγγέλου Παχυγιαννάκη, δηλαδή την κατεξοχήν ημέρα της Αναστάσεως ή, αργότερα, τις ημέρες μνήμης των μαρτύρων, που θεωρούνταν και αυτές μέρες χαράς και ότι νωρίς – και μέχρι σήμερα – η Εκκλησία απαγόρευε την τέλεση της Ευχαριστίας σε ημέρες νηστείας και κατανύξεως.

Ο άνθρωπος, λοιπόν, βιώνει τα Έσχατα στη θεία Ευχαριστία. Γι αυτό βέβαια η θ. λειτουργία είναι «το βασιλικό μυστήριο, το μυστήριο των μυστηρίων, κέντρο και τέλος των εκκλησιαστικών μυστηρίων». Είναι, κατά τον Ιωάννη Φουντούλη, «το μυστήριο της Καινής Διαθήκης, το καινό Πάσχα που εορτάζει ο λαός του Θεού και δι' αυτού μεταβαίνει εκ του θανάτου στη ζωή». Είναι συνεπώς «η φανέρωση της Εκκλησίας, ως του νέου αιώνα» κι επιπλέον αποτελεί το «ύψιστο κριτήριο και τη βάση της εκκλησιαστικής δομής» κατά τον π. Ιωάννη Μάγιεντορφ.

Γι' αυτό εμείς οι Ορθόδοξοι λειτουργούμε και ζούμε στην Εκκλησία με τρόπους, που πολλές φορές σκανδαλίζουν τους ετεροδόξους. Έχει, παραδείγματος χάριν, η Εκκλησία μας και η Θεία Ευχαριστία μια ιδιαίτερη λαμπρότητα: πολύ φως, λαμπρά άμφια των κληρικών, μια ολόκληρη βιβλιοθήκη στο αναλόγιο, ωραία ψαλμωδία, ωραίες εικόνες, ωραία χρώματα. Κατά τη θ. λειτουργία η Εκκλησία λούζεται στο φως και ντύνεται με όλη τη λαμπρότητα και μεγαλοπρέπεια που διαθέτει. Θ. λειτουργία σε μισοφωτισμένες εκκλησίες για λόγους δήθεν κατανύξεως δε γίνεται.

Όλα αυτά αποβλέπουν σε έναν σκοπό: στο να απεικονίσουν την Βασιλεία τού Θεού σε μας και να μας κάνουν να την προσευχηθούμε και

να συμμετάσχουμε από τώρα, μεταλαμβάνοντας του Κυριακού σώματος. Η μετάληψη, μας μεταβάλλει σε μέλη Χριστού, μετατρέποντας την ατομική μας επιβίωση σε κοινωνία ζωής αιωνίου, που είναι η Εκκλησία. Κάνουμε, λοιπόν, μεγάλο λάθος, όταν για διάφορους λόγους (πολλές φορές κακώς νοούμενης ταπεινοφροσύνης και δήθεν απλότητας) αυτά τα πράγματα τα απλοποιούμε και στερούμε έτσι τη θ. λειτουργία από την λαμπρότητα που της προσέδωσε η Εκκλησία διαμέσου των αιώνων.

Βιώνοντας τη Θεία Ευχαριστία ως εικόνα της Βασιλείας του Θεού, ως Χριστοκεντρική σύναξη, δηλαδή ενότητας – εν ενί στόματι και μιά καρδία – όλων γύρω από το πρόσωπο τού Χριστού, αποκτά ο Ορθόδοξος πιστός ταυτόχρονα και μια ιδιαίτερη εκτίμηση, ευλάβεια και σεβασμό προς τους λειτουργούς της Εκκλησίας, τους ιερείς, προς αυτούς που με την ιεροσύνη τους εικονίζουν τα Έσχατα, και ιδιαίτερα προς τον Επίσκοπο, τον προεστώτα της Ευχαριστιακής συνάξεως στο πρόσωπο του οποίου είναι παρών ο «ώδε ημίν αοράτως συνών» Ιησούς Χριστός. Αυτή η παράδοση του λαού μας να αποδίδει ιδιαίτερη ευλάβεια στους λειτουργούς της Εκκλησίας, στον Επίσκοπο κατεξοχήν και κατ' επέκταση στους Πρεσβυτέρους και Διακόνους είναι μέρος ουσιαστικό αυτού που λέμε «βίωση τού μυστηρίου της Εκκλησίας».

Η όρθια στάση προσευχής

Οι παρατηρήσεις αυτές για τον αναστάσιμο χαρακτήρα της θ. λειτουργίας, υπαγορεύονται και από ένα άλλο στοιχείο στη θ. λειτουργία, που σήμερα έχει ατονήσει και το οποίο είναι μέγιστης σημασίας: Είναι η όρθια στάση των προσευχόμενων πιστών και μάλιστα κατά ανατολάς, στάση προς δήλωση της ελευθερίας των τέκνων του Θεού και της αναστάσεως. Στην Ορθόδοξη Εκκλησία η προσευχόμενη κοινότητα βλέπει πάντοτε προς την ανατολή του ηλίου, το σύμβολο του νοητού Ηλίου, του Ιησού Χριστού και της ενδόξου πάλιν Δευτέρας Παρουσίας Του.

Αυτό που παρατηρείται σήμερα να κάθονται οι πιστοί κατά τη θ. λειτουργία (βέβαια εκείνοι που δεν έχουν πρόβλημα υγείας), είναι εντελώς απαράδεκτο και αντικανονικό προς τον χαρακτήρα της. Διότι τόσο τα παραγγέλματα του ιερέως όσο και του διακόνου όταν λειτουργεί, σαφώς ομιλούν περί όρθιας στάσεως στα καίρια σημεία της, όπως οι είσοδοι, η ανάγνωση του ευαγγελίου, η Αγία Αναφορά, η θεία κοινωνία κλπ. Λέει πχ. ο διάκονος: «Σοφία Ορθοί...». «Στώμεν καλώς,

στώμεν μετά φόβου, πρόσχωμεν την αγίαν αναφοράν εν ειρήνη προσφέρειν». Που σημαίνει, «Ας σταθούμε καλά, ας σταθούμε με φόβο, ας προσέξουμε να προσφέρουμε την αγία αναφορά με ειρήνη». Και στη συνέχεια: «Ορθοί. Μεταλαβόντες των θείων, αγίων, αχράντων, αθανάτων, επουρανίων και ζωοποιών, φρικτών του Χριστού Μυστηρίων, αξίως ευχαριστήσωμεν τω Κυρίω». Για το λόγο αυτό είναι αυτονόητο ότι η κλίση των γονάτων δηλαδή η γονυκλισία, όπως και η καθιστική στάση, δεν ταιριάζουν στη θεία λειτουργία. Έτσι λ.χ. οι μοναχοί δεν γονατίζουν ποτέ στη θ. λειτουργία. Κατεβαίνουν από τα στασίδια των και σκύβουν κατά τον καθαγιασμό, ποτέ όμως δεν γονατίζουν.

Η Ευχαριστία: το μυστήριο της νέας ανθρωπότητας

Όλα αυτά τα στοιχεία είναι αρκετά για να μας δώσουν να καταλάβουμε αφενός, ότι η θεία Ευχαριστία είναι το μυστήριο της νέας ανθρωπότητας, της βαπτισμένης και αναγεννημένης εν Χριστώ (π. Ιωάννης Μάγιεντορφ). Γι αυτό και είναι αδιανόητο να πάμε στη λειτουργία αν δε φορούμε τα καλύτερά μας ρούχα. Επιπλέον δικαιολογούν την τάση της ευσέβειας των πρώτων χριστιανών – τηρώντας πιστά την εντολή του Ιησού, «ο τρώγων μου την σάρκα και πίνων μου το αίμα έχει ζωήν αιώνιον, καγώ αναστήσω αυτόν εν τη εσχάτη ημέρα» (Ιωάν. 6:54) – να μεταλαμβάνουν όσο πιο συχνά τους ήταν δυνατόν. Η τήρηση και πιστή εφαρμογή της εντολής αυτής μας εισάγει στην ανάπτυξη του δεύτερου λόγου για τον οποίο γίνεται η Προηγιασμένη λειτουργία κατά τη Μ. Τεσσαρακοστή.

Η Τεσσαρακοστή και η διαμόρφωση της Προηγιασμένης Λειτουργίας

Η Μεγάλη Τεσσαρακοστή είναι η πιο ιερή περίοδος του λειτουργικού έτους. Αρχικά η θεία λειτουργία κατά την περίοδο αυτή ετελείτο μόνον κατά τα Σάββατα και τις Κυριακές. Μάλιστα τα Σάββατα ετελείτο η λειτουργία του ιερού Χρυσοστόμου, ενώ η λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου έμενε ως η επίσημη λειτουργία της Εκκλησίας και ετελείτο τις Κυριακές, την Μεγάλη Πέμπτη και το Μέγα Σάββατο. Σύμφωνα με τον 49ο Κανόνα της εν Λαοδικεία Συνόδου (περί το 363) απαγορεύεται η τέλεση κανονικής θ. λειτουργίας κατά τις άλλες ημέρες της εβδομάδας της Σαρακοστής, γιατί αυτές ήταν ημέρες νηστείας και

πένθους: «Ότι ου δει εν τη Τεσσαρακοστή άρτον προσφέρειν, ειμή εν Σάββασι και Κυριακαίς μόνον».

Κατά τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά ολόκληρη η περίοδος της Μ. Τεσσαρακοστής είναι το σύμβολο του παρόντος αιώνος, γι αυτό και αποτελεί την κατεξοχήν περίοδο πνευματικού αγώνα και πένθους. Η Εκκλησία ως νύμφη, πενθεί και συμμετέχει στο εκούσιο υπέρ ημών πάθος του Νυμφίου της με αρχηγό την Υπεραγία Θεοτόκο. Έτσι π.χ. εκφράζεται στο τροπάριο, που επισφραγίζει την ακολουθία του Μεγάλου Αποδείπνου: «Σφαγήν σου την άδικον Χριστέ, η Παρθένος βλέπουσα, οδυρομένη εβόα σοι, τέκνον γλυκύτατον...».

Γι' αυτό η τέλεση της θείας λειτουργίας με τον έντονο αναστάσιμο και πασχάλιο χαρακτήρα, όπως ακριβώς περιγράψαμε παραπάνω, ήταν κάτι το ασυμβίβαστο και αταίριαστο προς τον χαρακτήρα των ημερών αυτών. Αυτό όμως δημιουργούσε ένα πρόβλημα. Οι χριστιανοί αισθάνονταν την ανάγκη να κοινωνούν και κατά τις ενδιάμεσες ημέρες και μάλιστα την Τετάρτη και Παρασκευή.

Από την ανάγκη δε αυτή προέκυψε η λειτουργία των Προηγιασμένων. Η τέλεσή της επιβάλλεται ρητώς από τον 52ο Κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου (691): «Εν πάσαις της αγίας Τεσσαρακοστής των νηστειών ημέραις παρεκτός Σαββάτου και Κυριακής και της αγίας του Ευαγγελισμού ημέρας γινέσθω η των Προηγιασμένων ιερά λειτουργία». Στο σημείο αυτό συνδέεται η ιστορία της λειτουργίας των Προηγιασμένων με τη σημερινή πράξη.

Η διαμόρφωσή της μέσα στο όλο πλαίσιο της Τεσσαρακοστής της έδωσε ένα έντονο «πενθηρό και συνεσκιασμένο» κατά τον Θεόδωρο Στουδίτη, δηλαδή κατανυκτικό χαρακτήρα (Ερμηνεία της θείας λειτουργίας των Προηγιασμένων). Η καθιέρωσή της αποσκοπούσε αφ ενός στη συνέχεια της λειτουργικής εμπειρίας των πιστών στην περίοδο της νηστείας και αφ ετέρου στην κατάργηση της παλαιάς εθιμικής πράξεως του να λαμβάνουν οι πιστοί τον άρτο της ευχαριστίας και να κοινωνούν κατ ιδίαν.

Έτσι συνδέθηκε σταδιακά με τον Εσπερινό, μετά από ολόήμερη νηστεία. Ψάλλονται τροπάρια κατανυκτικά, οι ιερείς φορούν πένθιμα άμφια, οι πιστοί γονατίζουν μέχρις εδάφους, η αγία τράπεζα και τα τίμια δώρα είναι σκεπασμένα με μαύρα καλύμματα, οι ευχές είναι γεμάτες ταπείνωση και συντριβή και στο ναό επικρατεί κατανυκτική ατμόσφαιρα. «Μυστικωτέρα εις παν η τελετή γίνεται», κατά τον ανωτέρω Πατέρα.

Η Προηγιασμένη Λειτουργία

Ας δούμε τώρα πιο κοντά τη λειτουργία των Προηγιασμένων, όπως τελείται σήμερα στους ναούς μας. Κατά τη διάρκεια της Προσκομιδής του Σαββάτου ή της Κυριακής, ο ιερέας εκτός από την μία μερίδα του Αμνού-Χριστού, που προετοιμάζει από το πρόσφορο, εξάγει τόσες άλλες μερίδες Αμνών, όσες Προηγιασμένες πρόκειται να τελέσει εντός της εβδομάδας και τις τοποθετεί στον άγιο δίσκο. Κατά τον καθαγιασμό των Τιμίων Δώρων (δηλαδή όταν εκφωνεί το «Τα σα εκ των σων σοι προσφέρομεν...» και διαβάσει την ευχή της επικλήσεως του Αγ. Πνεύματος), ευλογεί και υψώνει όλες τις μερίδες, οι οποίες και μεταβάλλονται σε Σώμα Χριστού.

Μελίζει όμως μόνο τον πρώτο Αμνό και ρίπτει την μερίδα και το ζέον στο άγιο ποτήριο για την κοινωνία των πιστών μετά από λίγο. Στη συνέχεια λαμβάνοντας με το αριστερό χέρι τους άλλους και αναστρέφοντάς τους ενσταλάζει με την αγία Λαβίδα τίμιο Αίμα στο μέρος που χάραξε το σταυρό. Οι μερίδες αυτές τοποθετούνται ανεστραμμένες και φυλάσσονται στο Αρτοφόριο πάνω στην αγία τράπεζα για τις λειτουργίες των Προηγιασμένων της εβδομάδας. Παλαιότερα φυλάσσονταν στο διακονικό. Τίμιο αίμα δεν διατηρείται. Επίσης απαγορεύεται αυστηρά να μεταφερθούν Προηγιασμένα Δώρα από το ναό στον οποίο καθαγιαστήκαν σε άλλο προκειμένου να τελεστεί στον δεύτερο η λειτουργία των Προηγιασμένων ή να τελεστεί και με τμήμα μόνο του αμνού.

Ήδη επισημάνσαμε μέχρι εδώ τα δύο λειτουργικά στοιχεία που συνθέτουν τη λειτουργία των προηγιασμένων: την ακολουθία του Εσπερινού και τη θεία κοινωνία. Το πρώτο μέρος της αποτελεί ο συνήθης εσπερινός της Τεσσαρακοστής, με μικρές μόνο τροποποιήσεις: Διακόπτεται στα αναγνώσματα και δεν ψάλλονται απόστιχα όπως τη Δευτέρα, Τρίτη και Πέμπτη.

Ο ιερέας κατά την ψαλμωδία της Θ' ώρας ενδύεται την πένθιμη ιερατική του στολή και θυμιάζει. Η έναρξη της Προηγιασμένης γίνεται με το «Ευλογημένη η βασιλεία...», όπως σε κάθε θεία λειτουργία. Διαβάζεται ο Προοιμιακός, ο 103ος δηλαδή ψαλμός «Ευλόγει, ή ψυχή μου τον Κύριον, Κύριε ο Θεός μου εμεγαλύνθης σφόδρα...». Ύστερα ο ιερέας καλεί το λαό σε προσευχή: «Εν ειρήνη του Κυρίου δεηθώμεν», τα ειρηνικά. Ακολουθεί η ανάγνωση του ΙΗ' καθίσματος του Ψαλτηρίου, «Προς Κύριον εν τω

θλίβεσθαί με εκέκραξα και εισήκουσέ μου...» (Ψαλμοί 119-133). Είναι το τμήμα του Ψαλτηρίου που έχει καθορισθεί να αναγιγνώσκεται κατά τους εσπερινούς της Τεσσαρακοστής.

Το Ψαλτήριο

Εδώ πρέπει οπωσδήποτε να κάνουμε μια μικρή αναφορά στη χρήση του ψαλτηρίου της Παλαιάς Διαθήκης, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής. Γενικά το Ψαλτήρι αποτελείται από 150 Ψαλμούς, χωρισμένους σε 60 στάσεις ίσου περίπου μήκους, που περιλαμβάνουν τρεις ή περισσότερους ψαλμούς. Τρεις στάσεις μαζί αποτελούν ένα Κάθισμα. Έχουμε δηλαδή 20 Καθίσματα.

Κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή ανακυκλώνεται το ψαλτήριο δύο φορές κάθε εβδομάδα. Στο 18ο Κάθισμα που διαβάζουμε στην Προηγιασμένη, αντιστοιχούν οι ψαλμοί 119-133 σε τρεις στάσεις, που η κάθε μια αποτελείται από 5 ψαλμούς. Λέγονται ωδές των αναβαθμών, ή τα «Προς Κύριον», από την αρχική φράση του 119ου ψαλμού, «προς Κύριον εν τω θλίβεσθαί με εκέκραξα...».

«Σοφία ορθοί» και «φώς Χριστού φαίνει πάσι»

Ο ιερέας εν τω μεταξύ ενώ διαβάζεται η πρώτη στάση του ΙΗ' Καθίσματος, (το οποίο επέχει εδώ θέση αντιφώνων) ετοιμάζει τα Προηγιασμένα από τη λειτουργία της προηγούμενης Κυριακής Τίμια Δώρα. Αποθέτει τον Άγιο Άρτο στο Δισκάριο, εγχέει οίνο και ύδωρ στο Άγιο Ποτήριο και τα καλύπτει. Ο εσπερινός συνεχίζεται με την ψαλμωδία των ψαλμών 140 και 141 «Κύριε εκέκραξα...» και «Κατευθυνθήτω η προσευχή μου...» και των καταनुκτικών τροπαρίων, που παρεμβάλλονται στους τελευταίους στίχους των ψαλμών αυτών και γίνεται η είσοδος μετά του Ευαγγελίου, οπότε διαβάζεται ο αρχαίος ύμνος «Φως ιλαρόν».

Διαβάζονται στη συνέχεια δύο αναγνώσματα από την Παλαιά Διαθήκη, ένα από το βιβλίο της Γενέσεως και ένα από τις Παροιμίες. Μάλιστα κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα τα αναγνώσματα λαμβάνονται από το βιβλίο της Εξόδου και του Ιώβ.

Στη μέση ακριβώς των δύο αυτών αναγνωσμάτων γίνεται μια συμβολική πράξη από τον ιερέα, που είναι, κατά τον καθηγητή Π.

Σκαλτσή, από τα ωραιότερα στοιχεία της Προηγιασμένης: Ο σταυροειδής φωτισμός – ευλογία του λαού με τη σχετική εκφώνηση «Σοφία ορθοί» και «φως Χριστού φαίνει πάσι». Τότε ο ιερέας κρατώντας στο δεξί χέρι θυμιατό και λαμπάδα, στέκεται μπροστά στην αγία τράπεζα και κάνει το σχήμα του σταυρού, λέγοντας το «Σοφία – ορθοί». Κατόπιν στρέφεται προς το εκκλησίασμα και ευλογεί σταυροειδώς λέγοντας: «Φως Χριστού φαίνει πάσι».

Για τη λειτουργική και θεολογική σημασία αυτής της ευλογίας έχουν εκφρασθεί διάφορες απόψεις. Κατά μίαν ερμηνεία (όπως αναφέρει ο Π. Σκαλτσής, η οποία φαίνεται και η ορθότερη) το «Φως Χριστού» αναφέρεται στα αναγνώσματα της Παλαιάς Διαθήκης, των οποίων οι συγγραφείς φωτίστηκαν και εμπνεύσθηκαν από το φως του Χριστού. Επομένως, πρέπει να σχετίζονται με το αληθινό φως της θεογνωσίας που πηγάζει από το Χριστό και να ερμηνευθούν στην προοπτική του ευαγγελικού φωτός που διαχέεται σε όλη την εκκλησία.

Ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης († 1429), δικαιολογεί την ένταξη της εν λόγω φράσης μεταξύ των δύο αναγνωσμάτων ως εξής: «Η μεν Γένεσις τα απαρχής διηγείται, την δημιουργίαν των όντων και την έκπτωσιν τού Αδάμ. Η Παροιμία δε αινιγματωδώς τα περί τού Υιού τού Θεού εκδιδάσκει και τοις δι' αυτού υιοθετηθείσι παραινεί, ώσπερ υιοίς, και Σοφίαν αυτόν τον Υιόν ονομάζει και οίκον οικοδομείσαι εαυτή λέγει, το πανάγιον αυτού σώμα ... και φως εστί τα άνω και τα κάτω φωτίζων».

Δηλαδή το ανάγνωσμα από τη Γένεση μας υπενθυμίζει τα μεγαλεία του Θεού στην αρχή της Ιστορίας, η δε Παροιμία προφητεύει το φωτισμό και την ανάπλαση του κόσμου και του ανθρώπου από το Χριστό, τη Σοφία του Θεού. Τα δε αναγνώσματα της Μεγάλης Εβδομάδας από την Έξοδο και τον Ιώβ μας εξιστορούν τα θαυμαστά έργα του Θεού κατά την έξοδο των ιουδαίων από την Αίγυπτο, και τα παθήματα του Ιώβ, ο οποίος είναι σύμβολο και τύπος του πάσχοντος δούλου του Θεού Ιησού Χριστού. Το φαινόμενο αυτό της σταυροειδούς ευλογίας, εκφράζει ασφαλώς μία πανάρχαια παράδοση.

Στο σημείο αυτό ανάβουν και τα φώτα του ναού και η εσπερινή ακολουθία διακόπτεται. Στη συνέχεια ψάλλεται με κατανυκτική ψαλμωδία το «Κατευθυνθήτω», ήτοι ο δεύτερος στίχος του 140ού ψαλμού και επέχει θέση προκειμένου του αποστόλου ή αλληλουαρίου, γι αυτό και μετά από αυτό αναγιγνώσκεται το ευαγγελικό ανάγνωσμα στις

Προηγουσμένες της Μεγάλης Εβδομάδας και ο Απόστολος και το Ευαγγέλιο στις μνήμες των εορταζομένων αγίων.

Ψάλλεται μετά από τα αναγνώσματα έξι φορές (ως υπόμνημα της διαρκούς και αδιαλείπτου προσευχής) από τον ιερέα και τους χορούς, ενώ ο ιερέας θυμιάζει την αγία τράπεζα και το λαό: «Κατευθυνθήτω ή προσευχή μου ως θυμίαμα ενώπιον σου έπαρσις των χειρών μου θυσία εσπερινή». Δε χωρεί αμφιβολία ότι η εκτενής αυτή προσευχή εν μέσω του πνευματικού αγώνα της Μ. Τεσσαρακοστής είναι το κλειδί του θείου φωτισμού και προϋπόθεση της μυστικής εμπειρίας των απορρητών μυστηρίων του Θεού.

Ακολουθούν οι δεήσεις υπέρ των τάξεων των μελών της Εκκλησίας, των Κατηχουμένων, των ετοιμαζόμενων για το Άγιο Βάπτισμα, «των προς το φώτισμα ευτρεπιζομένων» και των πιστών. Κατηχούμενοι είναι τα αβάπτιστα νήπια και όλοι όσοι στα πέρατα της οικουμένης ακούν το λόγο του Θεού και ετοιμάζονται να γίνουν μέλη της Εκκλησίας. Κατά κάποια διαφορετική έννοια «κατηχούμενοι» μπορούν να ονομαστούν και τα παιδιά μας, που διδάσκονται μετά το βάπτισμα τη χριστιανική κατήχηση στα σχολεία και τα κατηχητικά της εκκλησίας. Οι δεήσεις αυτές στις ελληνικές ενοριακές εκκλησίες διατηρούνται μόνο στην Προηγουσμένη, αφού κατά τους νεωτέρους χρόνους επικρατεί η συνήθεια (κακώς) να λέγονται στις επίσημες λειτουργίες μυστικώς.

Η κοινωνία των μυστηρίων

Και μετά την απόλυση των Κατηχουμένων έρχεται το δεύτερο μέρος, η κοινωνία των μυστηρίων. Η λειτουργική τάξη απαιτεί τα Προηγουσμένα Δώρα να μένουν κεκαλυμμένα μέχρι του μελισμού.

Τη μεταφορά τους από την Πρόθεση στην αγία τράπεζα συνοδεύει η ψαλμωδία του ειδικά γραμμένου γί' αυτήν εισοδικού ύμνου, «Νυν αι δυνάμεις»: «Νυν αι δυνάμεις των ουρανών συν ημίν αοράτως λατρεύουσιν ιδού γαρ εισπορεύεται ο βασιλεύς της δόξης. Ιδού θυσία μυστική τετελειωμένη δορυφορείται. Πίστει και πόθω προσέλθωμεν ίνα μέτοχοι ζωής αιωνίου γενώμεθα Αλληλούια». Σε απόδοση στη δημοτική έχει περίπου ως εξής: Τώρα οι άγγελοι στον ουρανό λατρεύουν το Θεό μαζί με μας αόρατα. Δείτε, τώρα εισέρχεται ο βασιλέας της δόξας. Πρόκειται για

μια θυσία μυστική και ολοκληρωμένη. Ας προσέλθουμε με πίστη και πόθο, για να γίνουμε μέτοχοι της αιώνιας ζωής. Αλληλούια».

Όπως γράφει πάλι ο καθηγητής Ιωάννης Φουντούλης, ο ύμνος αυτός εισήχθη στη λειτουργία των Προηγιασμένων το 617, επί Πατριάρχου Σεργίου Κωνσταντινουπόλεως. Η μεταφορά γίνεται με άκρα κατάνυξη ενώ οι πιστοί κλίνουν τα γόνατα «μέχρις εδάφους» διότι αυτά που μεταφέρει ο ιερέας δεν είναι απλώς άρτος και οίνος (όπως στις κανονικές λειτουργίες στις οποίες ο καθαγιασμός γίνεται μετά την Είσοδο), αλλά είναι ήδη Σώμα και Αίμα Χριστού. Ο ιερέας μάλιστα παραμένει σιωπηλός με τον «αέρα» να καλύπτει το κεφάλι του χωρίς να λέγει τίποτε άλλο παρά μόνο το «Δί' ευχών».

Η προπαρασκευή για την Θεία Κοινωνία περιλαμβάνει κυρίως την απαγγελία της Κυριακής προσευχής (Πάτερ ημών ο εν τοις ουρανοίς... τον άρτον ημών τον επιούσιονδος ημίν σήμερον...) και ακολουθεί η Κοινωνία και μετά από αυτήν η ευχαριστία. Και η λειτουργία κλείνει με την κατανυκτική οπισθάμβωνο ευχή. Είναι προσευχή, που συνοψίζει το νόημα αυτής της ακολουθίας ως εσπερινής Κοινωνίας και της σχέσεώς της με τις προσπάθειές μας την περίοδο της Μ. Τεσσαρακοστής. Την παραθέτουμε στο αρχαίο κείμενο, χωρίς απόδοση στη δημοτική. Είναι από τα ωραιότερα εκκλησιαστικά κείμενα:

«Δέσποτα παντοκράτωρ, ο πάσαν την κτίσιν εν σοφία δημιουργήσας, ο διά την άφατόν σου πρόνοιαν και πολλήν αγαθότητα αγαγών ημάς εις τας πανσέπτους ημέρας ταύτας, προς καθαρισμόν ψυχών και σωμάτων, προς εγκράτειαν παθών, προς ελπίδα αναστάσεως. Ο διά τεσσαράκοντα ημερών πλάκας χειρίσας τα θεοχάρακτα γράμματα τω θεράποντί σου Μωσεί, παράσχου και ημίν, αγαθέ, τον αγώνα τον καλόν αγωνίσασθαι, τον δρόμον της νηστείας εκτελέσαι, την πίστιν αδιαίρετον τηρήσαι, τας κεφαλάς των αοράτων δρακόντων συνθλάσαι, νικητάς τε της αμαρτίας αναφανήναι και ακατακρίτως φθάσαι προσκυνήσαι και την αγίαν ανάστασιν».

Στο τέλος, αναγιγνώσκονται οι δύο Ψαλμοί: «Ευλογήσω τον Κύριον...» (ο 33ος) και «Υψώσω σε ο Θεός μου...» (ο 144ος), κατά τη διάρκεια των οποίων ο ιερέας μοιράζει το αντίδωρο και τελειώνει η λειτουργία, με το «Δί' ευχών...».

Επίλογος

Η θεία λειτουργία των Προηγιασμένων είναι μια από τις ωραιότερες και κατανυκτικότερες ακολουθίες της Εκκλησίας μας. Όπως μας παραδόθηκε διαμέσου των αιώνων, δεν πρόκειται για ατομική λειτουργία του καθενός χωριστά ούτε ως μέσο εκδηλώσεως της ευσέβειάς μας ή εξυπηρετήσεως θρησκευτικών αναγκών για τη σωτηρία μας, αλλά ως πράξη συνάξεως, ως καθολική εκδήλωση της όλης Εκκλησίας.

Η τέλεσή της κατά τις εσπερινές ώρες (εκτός από το απόγευμα της Παρασκευής, όπου έχει εισαχθεί η μεγαλοπρεπής και λαοφιλής ακολουθία των Χαιρετισμών της Παναγίας – και γι αυτό τελείται το πρωί), παρέχει θαυμάσιες ευκαιρίες για όλους, ακόμη και τους εργαζόμενους πιστούς να παρευρεθούν και να κοινωνήσουν. Μια φωνή από τα βάθη των αιώνων, από την αρχαία ζωντανή παράδοση της Εκκλησίας. Φωνή που λέγει ότι ο πιστός δεν μπορεί να ζει τη ζωή του Χριστού αν δεν μπολιάζεται διαρκώς με την πηγή της ζωής, το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου. Γιατί χωρίς το Χριστό δεν πρόκειται να πετύχουμε τίποτα. «Χωρίς εμού ου δύνασθε ποιείν ουδέν» (Ιωάν. 15,5). Πρόκειται για έναν αληθινό θησαυρό της πίστεώς μας. Γι αυτό ο Ιωάννης Φουντούλης, τη χαρακτηρίζει ως την καρδιά των καθημερινών ακολουθιών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής.

Επισημάνσεις

Η πολύπλοκη αλλά αριστοτεχνική δομή της Προηγιασμένης λειτουργίας, μέσα από τη φτωχή αυτή παρουσίαση που έγινε εδώ, μας υπενθυμίζει τον ουράνιο και ανεξάντλητο πλούτο της Ορθόδοξης Εκκλησίας μας, καταχωρισμένο εν μέρει στα λειτουργικά μας βιβλία, της μικρής βιβλιοθήκης που κοσμεί τα αναλόγιά μας σε κάθε ενορία και μοναστήρι.

Ο Άγγλος ορθόδοξος Επίσκοπος Κάλλιστος Ware στο βιβλίο του, Η Ορθόδοξη Εκκλησία αναφέρει τα εξής: «Αν κάποιος επιθυμεί να παρακολουθήσει τη δημόσια λατρεία στην Αγγλικανική Εκκλησία, θα διαπιστώσει ότι δύο βιβλία αρκούν για τις ακολουθίες της: Η Αγία Γραφή και το Βιβλίο της Κοινής προσευχής). Κατά τον ίδιο τρόπο, στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, μόνο δύο βιβλία απαιτούνται για τις ακολουθίες: Η Θ. Λειτουργία και το Βιβλίο Προσευχών, που απαγγέλλονται από τους ιερείς και τους πιστούς. Αλλά στην Ορθόδοξη

Εκκλησία, είναι τέτοια η σύνθεση και η ποικιλία των ακολουθιών, ώστε μια μικρή βιβλιοθήκη από κάπου 19 ή 20 ουσιώδεις τόμους είναι αναγκαία». Δυστυχώς βέβαια, αυτός ο πλούτος είναι σε πολλούς από μας άγνωστος και παρεξηγημένος.

Προπολεμικά στην περιοχή της ανατολικής Κρήτης (και ίσως και σε άλλα μέρη), έχοντας επικρατήσει ήδη από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας η Προηγιασμένη να τελείται το πρωί, υπήρχε το έθιμο του νεωκόρου-σημαντηρά: Ο νεωκόρος της Εκκλησίας, λίαν πρωί περιήρχετο τα σπίτια των ενοριτών, κρατώντας το σημαντήρι και κτυπώντας το κατά τον τύπο της καμπάνας, καλούσε στην Προηγιασμένη.

Κατά μαρτυρίες των παλαιότερων ήταν τόσο γλυκός ο ήχος του στην πρωινή γαλήνη, ώστε διέγειρε όλους για την κατανυκτική ακολουθία. Είναι μια ωραία εικόνα της λαϊκής ευσέβειας, που θυμίζει έντονα την εικόνα του ισταμένου Χριστού κρούοντας με μεγάλη ευλάβεια στη θύρα του σπιτιού και της ψυχής μας καλώντας να του ανοίξουμε, εάν θέλουμε, κατά το βιβλίο της Αποκάλυψης του Ιωάννου: «Ίδού ίσταμαι επί την θύραν και κρούω. Εάν τις ακούση της φωνής μου και ανοίξη την θύραν εισελεύσομαι προς αυτόν και δειπνήσω μετ' αυτού και αυτός μετ' εμού» (Αποκ. 3,20). Σίγουρα δεν πρόκειται για οποιοδήποτε φαγητό, αλλά για το Κυριακό Δείπνο, «του κόσμου παντός σωτήριο».

Η Θεία Λειτουργία των Προηγιασμένων είναι μία από τις ωραιότερες και κατανυκτικότερες ακολουθίες της Εκκλησίας μας. Αλλά συγχρόνως και μία διαρκής πρόσκληση για την συχνή κοινωνία των θείων μυστηρίων. Μια φωνή από τα βάθη των αιώνων, από την αρχαία ζωντανή παράδοση της Εκκλησίας. Φωνή που λέγει ότι ο πιστός δεν μπορεί να ζει την ζωή του Χριστού αν δεν ανανεώνει διαρκώς την ένωσή του με την πηγή της ζωής, το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου. Διότι ο Χριστός είναι «η ζωή ημών» (Κολοσ. 3, 4).